

תוכן העניינים

9	תודות
	מבוא
11	א. תולדות נוסח המקרא בראי מערכת האפראטים
14	ב. נוסח ספר יחזקאל והמסורה
16	ג. אפראט I: התרגומים העתיקים
25	ד. אפראט II: מגילות מדבר יהודה ומובאות מן המקרא בספרות חז"ל
33	ה. אפראט III: כתבי־יד עבריים מימי־הביניים וקטעי גניזה
36	ו. אפראט IV: כתיב, ניקוד וטעמים
40	רשימת הקיצורים העבריים
xliv	רשימת הקיצורים הביבליוגרפיים
xlviii	רשימת הקיצורים הלועזיים
xlix	נספח: פרשיות פתוחות וסתומות
א	ספר יחזקאל

מבוא

א. תולדות נוסח המקרא בראי מערכת האפראטיים

1. מערכת האפראטיים שבמהדורה זו יש בה כדי לשקף את המקורות השונים לסוגיהם ולזמניהם, שמכולם יחד אנו למדים על תולדות נוסח המקרא: התרגומים העתיקים, מגילות מדבר יהודה, מובאות מן המקרא בספרות חז"ל וכתבי־יד עבריים מימי הביניים. שיטת המהדורה היא פשרה בין פיצול מדויקדק הקובע לכל מקור או קבוצת מקורות אפראט מיוחד, ובין תיעוד מעורב של מקורות שנצטברו בתקופה של יותר מאלפיים שנה. הפרדת החומר לארבעה אפראטים נראתה המינימום ההכרחי, ועם זאת יש בה עדיין כדי לאפשר למעיין להקיף במבט אחד את התיעוד כולו.

2. מטרת האפראטיים היא להעיר את תשומת לבו של המעיין לכל התיעוד המצוי ביננו כדי לאפשר לו להסיק את מסקנותיו. אלא שאופיו המיוחד במינו של הטקסט המקראי בגלגוליו אינו מאפשר בניית אפראט פשוט, כמקובל במהדורת טקסט קלאסית ברגיל. אין טקסט אחר שסוגי המקורות לתיעודו כה מגוונים, והטיפול בכל אחד מהם צריך גיבוש דרך משלו. מהדורה זו מנסה להתגבר על הבעיות המיוחדות העומדות בפני מי שמבקש לרכז במסגרת מהדורה אחת עדים בעלי אופי שונה כל כך.

3. החומר מובא בכללותו לפני המעיין כך שמי שלא יקבל אף אחת מן ההנחות שסידור החומר מבוסס עליהן, יוכל לגשת אל מערכת האפראטיים כאל אוסף חומר גולמי. יחד עם זאת, הגרסאות לסוגיהן מוצגות בסדר שבהכרח משקף את גישת העורכים לתולדות נוסח המקרא. העבודה המעשית באפראטים וגיבוש השקפה כוללת הם בבחינת צבת בצבת עשויה, ומערכת האפראטיים של מהדורה זו משקפת את המסקנות של עיונים קודמים בבעיות נוסח המקרא, היינו ששחזור 'הנוסח המקורי' אינו המטרה העליונה של מהדורה מדעית של המקרא.¹

4. בלב מערך האפראטיים ניצב הנוסח העברי. במסגרת זו ניתן לתאר את היסודות התאורטיים של הפרדה לאפראטיים רק בקיצור גמור.² מלכתחילה נמסרו כמה מספרי המקרא מסירה בעל־פה. תקופת המסירה הראשונה מסתיימת אפוא לפני כל תיעוד בכתבי־יד, ואין לחדור אליה אלא באמצעות השערות.³ חוקר הטקסט יכול רק לשער עליה השערות והירות לאור השתקפויותיה בכתבי־היד שמן תקופת המסירה השנייה ואילך.

1 לדיון במושג 'הנוסח המקורי' (Urtext) ראו שלמון, 'Textual Criticism', 142–144, 162–163; טוב, *TCHB*, 165–166, 170–172 (לרשימת הקיצורים הביבליוגרפיים ראו בסוף המבוא באנגלית). מטבע הדברים, המחקרים הנזכרים כאן נערכו בעיקרם בידי חברי הצוות של מפעל המקרא, שהשקפתם וגישתם הן הקרובות ביותר לאלה המונחות ביסוד המהדורה.

2 לדיון מפורט ראו שלמון, 'Textual Criticism', 142–148; טוב, *TCHB*, 187–197.

3 S. Talmon, 'Oral Tradition and Written Transmission, or the Heard and the Seen Word in Judaism of the Second Temple Period', *Jesus and the Oral Gospel Tradition* (JSNT Sup. 64; ed. H. Wansbrough; Sheffield: Sheffield Academic Press, 1991) 121–158

5. האפראטים מכילים אפוא חומר מן התקופה השנייה, תקופת התיעוד בכתבי־יד שנתגלו במדבר יהודה והקדומים שבהם נכתבו במאה השלישית והשנייה לפנה"ס ואילך.

6. הבדל הלשון הוא העומד ביסוד הפרדת החומר בין שני האפראטים העליונים: הבדלים המשתקפים בתרגומים העתיקים מחד גיסא, וחילופים המתועדים בעדים עבריים מאידך גיסא. חקר התרגומים מלמד כי לעולם אין ביטחון גמור באשר לגרסה שהיא שחזור בלבד, אלא אם כן היא מתועדת גם במקור עברי כגון מגילה מקומראן או ממצדה. לפיכך לשום גרסה משוחזרת אין אותו הערך שיש לגרסה שנשמרה בעברית.

7. גרסאות של ממש הנמצאות בתרגומים העתיקים ובייחוד בתרגום־השבעים, התופס מעמד בכורה בחקר הנוסח, עולות במספרן בהרבה על הגרסאות שנשמרו במקורות העבריים. במצב המחקר כיום אפראט התרגומים עודנו החשוב ביותר, ולפיכך נדפס ראשון מתחת לטקסט העברי.

8. פירוט דרכי הרישום באפראט I ניתן להלן בפרק ג. עיון לשוני והתחקות אחר דרכי המתרגמים – ובראשם בעלי תרגום־השבעים – העלו שגרסאות הסוטות מנוסח המסורה אינן פרי שחזור דמיוני בלבד, ושינויים רבים, שניתן היה לתלותם לכאורה, במתרגם, כנראה משקפים את המצע העברי שעמד בפניו. אמנם מבחינה זו כל ספר מספרי המקרא צריך עיון לגופו, ואין ללמוד גזרה שווה מתולדות הנוסח של החומש על ספר שמואל ולא מירמיהו על ישעיהו.⁴ שקילת האפשרות של גרסה המשתקפת באחד התרגומים העתיקים כנגד שקילת האפשרות הלשוניות־פרשניות בתוך אותו תרגום, היא בה כדי להעמיד את המעיין לפחות על רוב הבעיות העומדות בפניו.⁵ מידת המילוליות הגדולה יחסית בתרגום־השבעים לספר יחזקאל, מילוליות המצביעה על נאמנות המתרגם למקורו העברי, דורשת שיינתן המשקל הראוי לאפשרות שהיוונית משקפת מקור עברי שונה. מצב הדברים בספר יחזקאל שונה אפוא מזה של ספר ישעיהו, שהתרגום היווני מגלה בו גישה חופשית יותר מבחינת טכניקת התרגום. לעובדה זאת הייתה השפעה הולמת על הערכת החומר ועל רישומו.⁶

9. שלושה שיקולים עומדים ביסוד הבדלי המבנה שבין אפראט I ושאר האפראטים. בעוד אפראט I משקף את השלב הקדום ביותר בתולדות הנוסח הכתוב של המקרא, ומעיד במידה מסוימת על קיום נוסחים מגוונים, האפראטים האחרים (להוציא את קטעי המגילות ממדבר יהודה, המתועדות באפראט II) משקפים באופן כללי שלב מאוחר יותר. מאמצים נעשו כדי להביא כל שנראה סביר וראוי להרהור, והסברים אפשריים לעובדות הרשומות באפראט מובאים בהערות.

10. פן אחר היוצא מבדיקת הממצא בכללותו קשור לעצם חלוקת החומר לאפראטים. אילו היו ידיעותינו מבוססות יותר, אפשר היה למיין את העובדות לפי קווים היסטוריים, כגון העדים עד לתקופת החורבן מכאן והעדים מתקופת החורבן מכאן ואילך. תולדות נוסח המקרא שמאותו זמן ואילך אינן דומות להתפתחויות בתקופה שקדמה לו. התקופה שלאחר חורבן הבית, דהיינו השליש האחרון של המאה הראשונה לספירה והשליש הראשון של המאה השנייה, בולטת כקו תיחום בתולדות נוסח המקרא, עד כמה שאפשר לגלותן.⁷

4 השוו טוב, TCHB, 196.

5 לדיון מפורט בגרסאות 'אמיתיות' ו'מדומות' המשתקפות בתרגום־השבעים ראו טוב, TCU, פרק 5.

6 לחשיבות ההערכה של טכניקת התרגום בכלל ולדרגת המילוליות של תרגום־השבעים לספר יחזקאל בפרט ראו: G. Marquis, 'Word Order as a Criterion for the Evaluation of Translation Technique in the LXX and the Evaluation of Word-Order Variants as Exemplified in LXX-Ezekiel', *Textus* 13 (1986) 59–84; idem, 'Consistency of Lexical Equivalents as a Criterion for the Evaluation of Translation Technique as Exemplified in the LXX-Ezekiel', *VI Congress of the International Organization for Septuagint and Cognate Studies* (Septuagint and Cognate Studies 23; ed. C. Cox; Atlanta: Scholars Press, 1987) 405–424. לחשיבות ההערכה של טכניקת התרגום במסגרת חקר תרגום־השבעים ותרומתו לחקר נוסח המקרא ראו טוב, TCU, 17–29.

7 השוו טלמון, נוסח, 147–148.

11. משלב זה ואילך יש השתלשלות כמעט גמורה של 'נוסח המסורה' או הנוסח 'הקדם-מסורתי', ועם זאת עדיין אין זו אחדות מסורת סופית. אף בלי להיכנס לבעיה הסבוכה של התהוות מסורות התרגומים, הרי חלוקת כל אפראט לשניים לפי אותו קו תיחום שבתולדות נוסח המקרא תיצור בעיות מרובות יותר משתפתור. מן הבחינה העיונית והמעשית כאחת מוטב שהחומר המשוחזר מכל התרגומים ייכלל באפראט הראשון, וכל החומר העברי ממקורות עבריים הקודמים לבעלי המסורה ייכלל באפראט השני (ראו להלן, פרק ה).
12. כאמור לעיל (2§), תולדות הנוסח של המקרא מורכבות במיוחד, ומתועדות במגוון מקורות מסוגים שונים ובלשונויות שונות. הבעיות המתודיות העומדות בפני עורכי מהדורת נוסח של ספר מקראי שונות אפוא באופיין מן הבעיות הניצבות בפני עורך המשווה כתבי-יד שנשתלשלו במסורת לשונית אחת. אין להעמיס על האפראט רישום מכני ונטול הבחנה של כל סטייה בתרגום או בחיבור מדרשי, ואין מנוס מלשקול את ערכו של כל הבדל והבדל בטרם ייקבע אילו 'עובדות' יש לרשום באפראט.
13. הנתונים המובאים באפראט III כוללים כמעט אך ורק שינויים שיסודם בפעולת הסופרים, והם עשויים תמיד להיוולד מחדש מכוח גורמים לשוניים או הבדלים שנוצרו כתוצאה של העתקה (כגון הרמוניזציות, שיכולים, קונפליציות וכיוצא באלה), ואילו שני האפראטים הראשונים כוללים גם מסוגים אחרים, כגון גרסאות המשקפות מסורות נוסח נבדלות או מילים נרדפות. מגבלה זו בטיפוסי השינויים היא הקובעת לאותם כתבי יד המקראיים שמן המאה השמינית בערך ואילך מקום לעצמם.⁸
14. בין אלפי כתבי היד שגרסאותיהם נרשמו מימי קניקוט בולטים מועטים ביותר, כאצבעות יד אחת, אשר גרסאותיהם חורגות לכאורה מן המגבלה האמורה. משפחת נוסח המסורה כבר הייתה זרם מרכזי ביהדות במאות שלפני תקופת החורבן, אבל לצדה נמצאו גם מסורות נוסח אחרות, השומרות לפעמים על גרסאות מקוריות וחלופיות. הציטוטים מן המקרא בספרות חז"ל מעידים שטפסוף של הבדלי גרסה נמשך אפילו לתוך אותה תקופה שנוסח המקרא עבר בה האחדה מרבית ויישור הדורים סופי, בין השאר בגלל הרישום המדוקדק של מסורות הקריאה.⁹ אפשר היה להתעלם מגרסאות הנמצאות בכתבי-יד עבריים מתקופת בעלי המסורה ואילך, אילו הממצא של כתבי יד מועטים, המשמרים הבדלי גרסה מעין אלה. בעקבות מחקרים מקדימים נבחרו חמישה כתבי-יד מסוג זה (מספריהם לפי קניקוט: 30, 89, 93, 96, 150), והילופיהם נרשמו באפראט III.
15. בהתאם למצב ידיעותינו כיום כתב-היד המתאים ביותר לשמש כנוסח הפנים של מהדורתנו הוא 'כתר ארם צובה' (א) שמן המאה העשירית. כתב-יד זה מיוחס לבעל המסורה הידוע אהרן בן-אשר, וגם הרמב"ם סמך ידו עליו. יחד עם הטקסט מובאת במהדורה גם המסורה של כתב-יד זה. הבחירה בכתב-יד זה ובמסורתו קבעה בהכרח את טיבם ואופיים של המקורות המתועדים באפראט IV, הוא אפראט הכתיב, הניקוד והטעמים.
16. פרטים הנוגעים לאפראט IV נדונים בפרק ו. רוב ההפניות הפנימיות לאפראט זה באות באפראט III, ורק במקרים מועטים באפראטים אחרים (ראו 18§). הפניות פנימיות אלה משקפות אפוא זיקה ישירה בתוך מסורת הנוסח של כתב-היד העבריים מימי הביניים.
17. אף שכל אפראט בנוי כחידה בפני עצמה, האפראטים בכללותם מציגים אפוא את תולדות נוסח המקרא במשך קרוב לאלפיים שנה, מן הקטעים הקדומים ביותר שנמצאו במדבר יהודה ומתרגום-השבעים ועד למהדורת 'מקראות גדולות' של יעקב בן-חיים שנעשתה בניין אב לדפוסים שאחריה.
18. במקום ששני אפראטים או יותר מעידים (לכאורה) עדות זהה או דומה, הם נקשרו בהפניות פנימיות המסומנות

M.H. Goshen-Gottstein, 'Hebrew Biblical Manuscripts: Their History and Their Place in the HUBP Edition', 8
Biblica 48 (1967) 243–290
9 ראו טלמון (לעיל, הערה 3).

באותיות רומיות תחתיות (iv iii ii). הפניה כזו אינה סימן לקשר גנטי כשלעצמו, כדרך שגרסה של תרגום קדום אינה נוטלת יתר תוקף אם יש דוגמתה גם בכתב־יד עברי מימי המסרנים. אם כל המקורות מעידים עדות אחת גדל ערכה של העדות, אבל עדיין צריך לשקול אותה לגופה. באיזה תנאי יש חשיבות להצטרפות העדים ובאיזה מקרה אין כוח השניים יפה מן האחד – המצב יכול להשתנות ממקרה למקרה.

19. מאמץ רב הושקע כדי להבטיח שהקיצורים והסמלים הקבועים שבאפראטים השונים אינם באים לידי התנגשות. הסברים מפורטים ניתנו במבואות לאפראטים השונים. על־פי רוב יש קשר ברור בין הסמל למשמעו, אבל משמע זה נקבע לרוב במדויק בכל אפראט. במבואות לכל אחד מן האפראטים גם פורטו המקורות שהסתמכו עליהם.

20. מבנה האפראטים מיועד לאפשר לקורא להקיף במבט את כל החילופים שיש לתיבה מסוימת. מאמץ מרובה הושקע בהערכת כל המובא באוספי הגרסאות שבידנו, בייחוד ככל שהדבר נוגע לאפראט I, והעדויות עובדו במחקר מדויק ומתמשך. תיאור מלא של תהליך העיבוד של העדויות ופירוש פילולוגי וטקסטואלי מקיף לכל גרסה שהובאה נותרו בגדר משאת נפש.¹⁰

21. טיבן של ההערות גדון להלן (§§54, 55). הפניות לספרות מדעית ניתנות רק כאשר יש בהן בירור של ממש של העניין הנדון בהערה, והן מצטמצמות אפוא למחקרים המתמקדים במובהק בתופעות ובסוגיות הקשורות בנוסח ספר יחזקאל (כגון טכניקת התרגום, גרסאות משוחזרות וכיוצא באלה), ושופכות אור על חילופי גרסאותיו.

22. דרך המהדורה בהצגת נוסח הפנים של 'כתר ארם צובה' (א), המסורה הנלווית אליו והאפראטים נדונה בפירוט בפיקי המבוא דלהלן.

23. מזה זמן רב שיערו החוקרים שנוסח ספר יחזקאל אינו מן המשופרים, וכי רבים השיבושים בו.¹¹ אף שחיווי דעה כוללת על 'מצב ההשתמרות' של ספר יחזקאל אינו נמנה על מטרות המהדורה, הרי העדות המצטברת המוצגת בכרך זה באפראטים ובהערות מיועדת לתת בידי המעיין תמונה מקיפה ומדויקת על אופיין של הגרסאות. בעיה מיוחדת הציבו הפרקים מ-מח; המפרטים הטכניים של פרטים אדריכליים מעורפלים בהם לעתים קרובות, והפכו את מיון הבדלי הנוסח בין המקורות השונים לבלתי אפשרי כמעט.¹²

ב. נוסח ספר יחזקאל והמסורה

24. פנים המהדורה מציג בדייקנות, ככל שהדבר ניתן, את נוסח כתב־היד המכונה 'כתר ארם צובה' (א), על המסורה הקטנה והגדולה שלו.

25. א הוא העד החשוב ביותר שבידנו לטיפוס 'הנוסח המסורתי' שנתקבל בתפוצות ישראל. ההשוואה עם שאר כתב־היד מטיפוס זה מעידה שהוא הנאמן מכל נציגי מסורת בן־אשר. משום כך אין כתב־יד אחר הראוי יותר ממנו לשמש פנים של מהדורת מקרא לפי 'הנוסח המקובל' הטברני (ראו לעיל §15).¹³

10 כדוגמה לפירוש מעין זה ראו: S. Talmon and E. Tov, 'A Commentary on the Text of Jeremiah: I. The LXX of Jeremiah 1:1-7', *Textus* 9 (1981) 1-15

11 לסיכום נוח של הסוגיה ראו לוטס, BETL.

12 השווה G.A. Cooke, 'Some Considerations on the Text and Teaching of Ezekiel 40-48', *ZAW* 42 (1924) 105-115

13 לדיון על מהימנותו של כתר ארם צובה ועל ייחוסו לאהרן בן־אשר ראו: M.H. Goshen-Gottstein, 'The Authenticity of the Aleppo Codex', *Textus* 1 (1960) 17-58; J.S. Penkower, 'Maimonides and the Aleppo Codex', *Textus* 9 (1981)

26. המהדורה טוטה מכתב־היד בפרטים אלה:

- (א) הטקסט נדפס בשורות לרוחב העמוד, ולא בשלושה טורים כמו בכתב־היד.
 (ב) כמקובל בכמה דפוסים, [פ] מסמנת פרשה פתוחה, [ס] מסמנת פרשה סתומה.
 (ג) בדיקת סימוני הרפה לא גילתה כי נעשו על יסוד עיקרון כלשהו. לפיכך לא ראינו להכביד על סדר־ההדפסה בתוספת קווי הרפה.¹⁴
 (ד) תופעה רגילה למדי בכתר היא שבסוף פסוק לא הטיל הסופר נקודתיים, והסתפק בסימון 'סילוק'. העדר כל סימן פיסוק עשוי לגרום מבוכה במהדורה מודרנית. משום כך הוספנו במקרים כאלה נקודה בודדת מוגבהת.
 (ה) הפרדנו בין תיבות הרימוז לפסוקים השונים במסורה הגדולה באמצעות רווח גדול לשם הקלה על איתור הפסוקים.
 (ו) לעתים נדירות סימן הסופר געיה מימין לתנועה במקום משמאלה, אולם מסתבר כי אין לייחס חשיבות לכך.¹⁵ לכן כל געיה מודפסת משמאל לתנועה.
 (ז) בין עשרות אלפי סימני הכתב שמכיל א, לרבות סימני ניקוד וטעמים, יש הנראים טעות הסופר או המסרן, וכולם נוגעים בטעמים, דגשים, עיגוליות המסורה וכיוצא באלה. יש שהערנו על הטעויות בהערות (ראו למשל א 3 'היה'), ויש שתוקנו בפנים והתיקון סומן באפראט IV (ראו למשל ג 18 'מידך'; טז 3 'זמלדתך').¹⁶

27. הטקסט המודפס כאן משקף את המצב הנראה לעין של א. הערות בדבר מחיקות ותיקונים צוינו רק במקום שאפשר לייחס חשיבות לעניין הנוסח, כגון תוספת או מחיקה של אות, תיקון הניקוד או הטעם וכדומה.¹⁷ בכרך זה הוצגה לראשונה ההבחנה שמבחינת א בין ש דגושה ובין ש דגושה מצד מיקום הדגש.¹⁸

28. לכתובת הטקסט בטורים צרים כמו בכתב־היד יאה רישום המסורה הקטנה במאונך. ניסיונות לחקות את הסידור הזה בדפוס לא עלו יפה. המסורה הקטנה מסודרת אפוא בשורות קצרות בהמשך מאונך, לפי רימוזי העיגוליות שבפנים. במקרה של רימוזי מסורה מרוכים בשורה אחת של טקסט, סודרה המסורה הקטנה בשתי שורות פטיט כנגד שורה אחת בפנים (ראו למשל מ 2). המסורה הגדולה מסודרת בראש העמוד. עיגוליות מפרידה בין הערה להערה כנוהג בכתב־היד. פעמים הערת מסורה באה ללא עיגוליות, ואז המילה הנרמזת נזכרת בהערות (ראו למשל מא 20 'ההיכל'), או שעיגוליות באה ללא הערת מסורה, וגם אז צוין הדבר בהערות (ראו למשל מ 21 'ואלמו'). הערות מסורה שאי אפשר לפענחן או כאלה החסרות בכתב־היד (למשל, במקרה של שוליים בלויים) משוחזרות בסוגריים מזווים, אם הדבר אפשרי (ראו למשל מ 21).

39-128; א' דותן, 'האמנם ננקד כתר חלב בידי אהרן בן־אשר?', תרביץ לד (תשכ"ה) 136-155, בדומה לאחרים, מערער על ייחוס זה, אך מסכים שכתב־יד זה הוא הנציג הטוב ביותר של מסורת בן־אשר. השוו גם: D.S. Loewinger, 'The Aleppo Codex and the Ben Asher Tradition', *Textus* 1 (1960) 59-111. לפרשת גילוי של כתר ארם צובה ולגלגולי כתב־היד ראו: I. Ben-Zvi, 'The Codex of Ben Asher', *Textus* 1 (1960) 1-16. כתב־היד נשמר כיום בהיכל הספר שבמזוויאן ישראל בירושלים.

- 14 סימני רפה ניתנים באפראט IV כאשר החילוף נוגע לדגש והאות מסומנת בקו רפה (ראו למשל א 25 'בעמדם').
 15 לדיון ממצה בשאלת הגעיה ראו 'יבין, כתר ארם צובה: ניקודו וטעמיו (ירושלים: מאגנס, תשכ"ט), במיוחד פרקים ב, ד; לעניין מיקום הגעיה ראו שם, עמ' 90.
 16 יותר משלושים טעויות סופר (מתוך כ־150,000 סימנים גרפיים) נמצאו בנוסח א לספר יחזקאל. המתיגה כתיבה 'לכל' (טז 33) כנראה איננה טעות, ונדפסה כצורתה בכתב־היד.
 17 תיאור מלא של המחיקות והתיקונים בספרי נביאים אחרונים שבכ"א יבוא בנספח למהדורת ספרי תרי"ע־עשר.
 18 ראו יבין (לעיל, הערה 12), 49.

ג. אפראט I: התרגומים

29. מבחינת שיטת העבודה אפראט התרגומים מעמיד את הבעיות החמורות ביותר. לצורך רישום החומר באפראטים נתפס נוסח המסורה העברי (נ"ע) כבסיס נתון, וכל העולה מן העדים למיניהם נרשם כסטייה מבסיס זה. האפראט אינו עוקב אחר התפתחויות פנימיות שחלו בתולדותיו של כל תרגום ותרגום, ושינויי גרסה כאלה נזכרים רק אם יש בהם עניין לחקר הנוסח העברי.

30. הנוסח העברי שהיה מונח בפני המתרגמים הקדמונים לא היה מנוקד, ומבחינה היסטורית ופילולוגית אפשר להטיל ספק בהצדקה להביא באפראט הבדלי גרסה הנוגעים לקריאת המילים כפי שהיא משתקפת בניקוד הטברני של נוסח המסורה ובתרגומים, שקדמו לגיבושו במאות שנים, ותורגמו על יסוד טקסט בלתי מנוקד. אך מותר להניח שהייתה למתרגמים מסורת קריאה של הטקסט,¹⁹ ותהא זו טעות להתעלם מקבוצה גדולה של הבדלי גרסה רק כדי לממש שיקול מופשט של נאמנות למצב ההיסטורי. מהדורה זו כוללת אפוא גרסאות מסוג זה (המכונות לעתים חילופי 'ניקוד').²⁰

31. קבוצה מסוימת של חילופים אולי משקפת גרסאות נרדפות, או תרגומים נרדפים, כפי שמסתבר מן הגיוון בשימוש התיבות 'בני/בית (ישראל)', 'עיר/שער', 'רא/ה/יד"ע', 'שדה/ארץ', 'נת"ן/שי"ם' וכיוצא בהם. נראה כי מילים אלו נתפסו כחלופות גם בשפת התרגום, אולם לא ניתן היה להתעלם מן האפשרות של חילוף במצע העברי, וחילופים כאלה תועדו באפראט.²¹ דין דומה חל על חילופים דקדוקיים מסוימים, כגון ההבדל בין צורות פעילות וסבילות ממין 'יומת/ימות' (ראו למשל יח 13). גם מקרים כאלה יכולים היו להתרחש ברמת התרגום, אך תועדו במהדורה, בדרך כלל תחת הסימול 'דיאזזה' (ראו להלן §53).

32. במהדורת ספר יחזקאל נרשמו הבדלים בין התרגומים הנוגעים לכותרות של יחידות ספרותיות, בעיקר בחטיבת הנבואות על הגויים (ראו למשל כה 1, 15; כו 1), אך גם מחוץ לה, כגון בחזון העצמות היבשות (לו 1) ובמלחמת גוג ומגוג (לח 1).²² כותרות אלו סומנו באפראט בסוגריים מזווים (<...>). בייחוד אופייניים הבדלי נוסח של כותרות אלו לפשיטתא, אך הן מצויות גם במסורת תרגום-השבעים.

33. אפראט I כולל הבדלי נוסח המשתקפים בתרגומים שתורגמו במישרין מן העברית.²³ ואלה סמלי התרגומים:

נוסח המסורה העברי נ"ע	ב
תרגום-השבעים	ש
וולגטה	ו
תרגום יונתן	ת
פשיטתא	ס

34. את ההבדלים שבין תרגום לנ"ע אפשר לחלק לשלוש קבוצות עיקריות:

(א) שינויים חוזרים, התלויים ברובם בהבדלי מבנה דקדוקי, גישה תחבירית, החלקת המבע, תיאומי הקשר וכדומה. ברם אין להתעלם מן האפשרות שבמקרה מסוים יעיד התרגום על שוני במצעו העברי. שינויים אלה רמוזים בסמלים

19 ראו טוב, *TCHB*, 39–43.

20 להדגמת הבעיה ראו באפראט על כב 4.

21 לדיון מלא בתופעה זו בלוויית דוגמאות ראו טלמון, 'Synonymous Readings'.

22 השוו למשל יש' טו 1, יז 1, יט 1 ('משא מואב', 'משא דמשק' וכו'); יר' מח 1, מט 1, 7, 28 ('למואב', 'לבני עמון' וכו'); ב"ד י 14 ('על השבת') וכיוצא בהם.

23 בדרך כלל לא נשקלה השפעה משנית אפשרית בין התרגומים, משום שברוב המקרים כמעט שאי אפשר להבחין בין השפעה הדדית ובין תרגומים דומים אך עצמאיים.

בבדחבא כדראש דרך
בבית מלך ותתעב את צופר
ותפשקו את בדרך לכל
עובד ותרבי את עונות ותתעב
אל כוהנים שכבוד גדול
כשורחבי את העתק
הרעעקו ותהג נביותו תהי
עליו ואמר עחקך ואתך
כונס שנאותי בבעת
בשמים הנכלמות מדרך
ועתה אל בני אשור
מבלי שכעת ותתם וגם
לאשבעת ותרבי את עונות
ארץ כנען כשחמך ונתן
באת לאשבעת מה אמר
בית נאם ארני ויהיה
בשעותך את כל אלה מעשה
אשור וזו שלטת בבנותך
וגן פראש בדרך ורמתך
עשית בכל רחוב ולא חיות
ליתך לקלס אתנו האשה
המנאפת נחמה ארשה תחם
אתוים לכליות יתנו
נהיאת נתת את נהיך
למאובך ותשחור אתנו
לפי אלה מספכ סתונתך
יהי לך תפר מותנשים
סתונתך ואת בדרך לא יצוה

וכתתך אתנו ואתנו לא נתנו
להיותי לתפר לכן ונתנו
שמע דבר ידוע
כדאמר ארני ויהיה
השפר נחשית ותגה עתה
במקומה ערמ אחכה ועל
גדולות עבותתך וכדמי בעד
אשר עת להם לכן חננו
מקבץ את כל מיתביך אשר
ערבתי עליהם ואת כל אשר
אדבת על כל אשר שנאת
וקבעתי אלה עליך מסככי
וגלותי ערבתך אלה וכא
אתכל ערותך ושפטתך
משפטו נאפיותו שפכת דם
ועתה דם חמה וקנאה
ועתה אתך כדום וחרסו
גבך ונתנו רמתך וחסותו
אותך בגדך ולקחו כל
תפארתך והע חוקך ערס
ועריותך עלו עליך קסל
ורגמו אותך באבן וכתתך
בחרבותם ושרפו כבודך באש
ועשוקך שפטו לעני כד
בשים רבות ודשפתך מענה
תם אתע לא תתני ער
והחיות חמתך בה וסרה

קטאת מפר ושקטו ולא
אביעם ערוננו אשר לא
וכרתי אתנו בעמיד ותתנו
לפני אלהונם אז לא
היכרתי אש נתיב נאם ארני
יהיה ולא עשית את חמך
על כל שר עבותך הנח כל
המשי ערף ומשל לאמר
כאמה פתה פתאמר את
גלות אשור וכנען ואחות
אחותך את אשר געלו
אנשיתו וכנחו אנכי חמת
ואביבך אמרו ואחותך
הגדולה שמדו היא וכנען
היא שבת על עמארה
ואחותך חקטנו ממך ויהי שבת
מלמך סדס וכנען ולא
בדר מחודך לכתוסט עבותתך
עשיתו כמעט קט ותשחור
מחוכל דרכך חיא נאם
ארני יהיה אם עשית סדס
אחותך היא וכנען כאשר
עשית את יבנותך העדות
יהי ען סדס אחתך גאון
שבעת חסן שולתה שקט
היה לה לכתותה נד ען
ואביבך לא אחתך חקטנו
ותעשית ערס

בבא א' ב' כ' כ"א כ"ב כ"ג כ"ד כ"ה כ"ו כ"ז כ"ח כ"ט ל'

אמר ה' אל האלהים אשר ילידו וסודו נוסף תיטיב סודו שרף וזכרונותיו יתקן עליו העצמות
ועשית אותך חכמתו אני אהיה צדיקו איעזב לך וישלחניו בחימו בשמחה

עזקאל ב' י"ח י"ט כ' כ"א כ"ב כ"ג כ"ד כ"ה כ"ו כ"ז כ"ח כ"ט ל'

היה ב כת ה כי היה יהיה הדבר היה היה דבר יהוה
וארא ה בסיפ והנה רוח וארא החיות כעין חשמל כי נטמאה והנה מלא

א 1 ויהי בשלשים שנה ברביעי בחמשה לחודש ואני בתוך
הגולה על-נהר-כבר נפתחו השמים ואראה מראות
אלהים: בחמשה לחודש היא השנה החמישית לגלות
3 המלך יויכין היה דבר יהוה אל-יחזקאל בן-בוזי
הכהן בארץ פשדים על-נהר-כבר ותהי עליו שם יד
4 יהוה: וארא והנה רוח סערה באה מן-הצפון ענן גדול
ואש מתלקחת ונגה לו סביב ומתוכה פעין החשמל
5 מתוך האש: ומתוכה דמות ארבע חיות וזה מראיהן
6 דמות אדם להנה: וארבעה פנים לאחת וארבע פנפים
7 לאחת להם. ורגליהם רגל ישרה וכף רגליהם ככף רגל

1 ויהי] נ: ויהי (לא מנוקדת ולא מוטעמת); 182 נ: ון. ברביעי] 30 ק: 1: ר; 42 10 18: ב. בחמשה] נ ק: מ: ב. ונאני] נ: מ: [בתוך] 18 42: תו. הגולה] א: הגלה. ואראה] 372 נ ק: מ: ון. 2 בחמשה] 372 נ ק: מ: ב. החמישית] 102 '28 קו' ר: החמישית; 292 37 נ ק: מ: ה. יויכין] 372 ק: מ: ין. 3 היה] ארמ"ק: "ב כ ו" (5); 182 30-מ"ק: היו ק; רמ"ק: "ק"; 37-מ"ק: י. יחזקאל] ש: ק. כשדים] 282: ש. על-] ב"א: ע, ב"נ: ע (6). 4 ענן] מ: ענן. ונגה] א: נ; ל 102 18 28 29 קו ש: ונגה; 42 35 37 נ: ונגה; (נ = ר א') ב. סביב] א: ב. ומתוכה] 292: ת. החשמל] ל' 292 37 נ ק: מ: ה. 5 ומתוכה] ש: מ (לא מנוקדת); 182 מ

3 LevR_{mss} 2:8 (46:6), S. 'OlamR_{mss} 20:60 (353) 26:3 (402) >

150 (pm) [ענן] ו אראה (pm) 96 [וארא] 4 עלי (sm) 89 [עליו] 3 יהויכין (pm) 150 96 93 30 [וייכין] 2 בתום (pm) 30 [בתוך] 150 (pm) [ענן] ו אראה (pm) 96 [וארא] 4 עלי (sm) 89 [עליו] 3 וארבעה (sm) 150 96 [וארבע] ו וארבעה (pm) 30 96 [וארבע] 6 [האש] ו וענן (pm) G-P 209

1 ויהי] נ: ויהי (לא מנוקדת ולא מוטעמת); 182 נ: ון. ברביעי] 30 ק: 1: ר; 42 10 18: ב. בחמשה] נ ק: מ: ב. ונאני] נ: מ: [בתוך] 18 42: תו. הגולה] א: הגלה. ואראה] 372 נ ק: מ: ון. 2 בחמשה] 372 נ ק: מ: ב. החמישית] 102 '28 קו' ר: החמישית; 292 37 נ ק: מ: ה. יויכין] 372 ק: מ: ין. 3 היה] ארמ"ק: "ב כ ו" (5); 182 30-מ"ק: היו ק; רמ"ק: "ק"; 37-מ"ק: י. יחזקאל] ש: ק. כשדים] 282: ש. על-] ב"א: ע, ב"נ: ע (6). 4 ענן] מ: ענן. ונגה] א: נ; ל 102 18 28 29 קו ש: ונגה; 42 35 37 נ: ונגה; (נ = ר א') ב. סביב] א: ב. ומתוכה] 292: ת. החשמל] ל' 292 37 נ ק: מ: ה. 5 ומתוכה] ש: מ (לא מנוקדת); 182 מ

1 (1) usus, cf 8:1, 29:1 et al & v; cf 20:1 app; but cf 24:1 (2) vid app Isa 1:9 עומרה/סודם = Σοδομα/Γουορρα עמרה/סודם 3 (1) cf 6:1, 7:1 et al; p b ditt; עלי] (2) hapax היה הָיָה; cf 8:1 (3) vid 3:22, 8:1 app (4) circlet without mp note (5) apparently a scribal error; cf mm (6) apparently an error in ed Lipschütz; attributions should be reversed 4 (1) vid Marquis, *Textus* 13:81 (2) dupl; for + ἐν αὐτῶν vid app prec 7 (1) και πτερωτοι οι πόδες αὐτῶν; & var add alternative trans = b

1 נוהג, הש' ח 1, כט 1 ועוד ש; ו' אפ' על כ 1; אך הש' כד 1 (2) ר' אפ' II-I על יש' א 9 ('סדם/עמרה') 3 (1) הש' ו 1, ז 1 ועוד; אולי דיטוגרפיה אצל נ"ע; 'היה הָיָה' יחידאי (2) 'עלי', הש' ח 1 (3) ר' אפ' על ג 22, ח 1 (4) עיגולית ללא מ"ק (5) כנראה טעות סופר, הש' מ"ג (6) כנראה שיבוש במהד' ליפשיץ; צ"ל ההיפך 4 (1) ר' מרכוס, סקסטוס 13 (1986) 81 (2) כפל; לתוספת של ש- בו ר' אפ' לעיל 7 (1) ורגליהן מכוטות נוצות; ש-חילוץ מוסיף תרגום חלופי = נ"ע

14. Only a few of the hundreds of manuscripts collated since the days of Kennicott preserve genuine variants. The text of the masoretic family became dominant in Judaism even before the destruction of the Second Temple. Nevertheless, other text traditions existed alongside it, which sometimes preserved genuine alternative readings. Biblical quotations in rabbinic literature show that some variant readings persisted into a later period, in spite of the tendency to produce a practically final leveling of the text, among other reasons for liturgical recitation.⁹ Hebrew Bible manuscripts of the masoretic period could have been disregarded altogether in a critical edition were it not for a few manuscripts that appear to preserve such variant traditions. In the wake of pilot studies, only five manuscripts (Kennicott numbers 30, 89, 93, 96, 150), which possibly preserve what may be termed 'genuine' alternative readings, were collated and recorded in the third apparatus.

15. In light of the present state of our knowledge, the tenth-century Aleppo Codex, ascribed to the famous masorete Aaron Ben-Asher, was chosen to serve as the basic text of our edition. Maimonides also attributed authority to this manuscript. Accordingly, the Masora of our edition is based on this codex. Apparatus IV, the apparatus of orthography and accents, is necessarily dependent upon and reflects this decision.

16. Details concerning Apparatus IV are discussed in chapter 6. Most cross-references to this apparatus relate to Apparatus III and only in a few cases to other apparatuses (cf. §18 below). These cross-references thus reflect a rather direct connection to the tradition of Hebrew medieval manuscript transmission.

17. Though there is a historical, diachronic dimension to the individual apparatuses, taken together, synchronically, they reflect the history of the biblical text over a period of almost 2000 years, from the most ancient fragments found in the Judean Desert and the ancient versions, primarily the Septuagint, to the *Biblia Rabbinica* of Jacob Ben-Hayyim which became the prototype of subsequent Bible editions.

18. Readings in the apparatuses that seem to present identical or similar evidence are connected by cross-references indicated by subscript Roman numerals (for example, II III IV). By themselves, however, these cross-references do not indicate genetic interdependence, just as the reading of an ancient version does not automatically acquire greater validity by a parallel in a masoretic manuscript. If all sources offer the same testimony, the value of the evidence may be greater, but must still be carefully weighed.

19. A few words about general technical arrangements: Considerable effort has been devoted to prevent similarities between abbreviations and symbols in the various apparatuses that may cause confusion. A detailed explanation of all these is given for each apparatus. In most cases there is a clear connection between the symbol and its meaning, which in the main is specific to each apparatus. Sources quoted are detailed in the introduction to each apparatus.

20. The structure of the apparatuses is intended to enable the reader to become readily aware of each word for which a variant may exist. Considerable effort has been devoted to the task of evaluating the material in the available collections of readings, especially in connection with Apparatus I. The material recorded in the apparatus is the result of exten-

9 Cf. S. Talmon, "Oral Tradition and Written Transmission," (above, n. 3).

9. These considerations account for the basic difference between the structure of Apparatus I and that of the other apparatuses. Whereas Apparatus I pertains to the earliest stage in the written transmission of the biblical text and evidences a degree of textual plurality, the other apparatuses (with the exception of readings from Qumran and Masada fragments in Apparatus II) reflect a later stage. Efforts were made to include in Apparatus I every suggestion worthy of consideration. Suggested explanations for the data recorded are presented in the notes.

10. Another aspect of the examination of the textual data *in toto* affects the division of the material into several apparatuses. Were knowledge of the facts more firmly founded, it might have been possible to present the evidence in an even stricter historical manner, for example, by subdividing the data into an apparatus of witnesses from the period before the destruction of the Second Temple, and one of the early post-destruction witnesses. From that time on, the history of the biblical text differs fundamentally from its history of transmission in previous periods. The destruction of the Temple and the following period, that is, the last third of the first and the first third of the second century CE, is the main dividing line in the history of the textual transmission of the Bible as far as it can be recovered.⁷

11. After this stage the '(proto-) masoretic' text tradition gained complete dominance, to all intent and purpose, although it did not yet achieve uniformity. Without entering into a discussion of the complex problem of the evolution of the versional traditions, a subdivision of each apparatus along the said dividing line in the transmission history of the biblical text would create more problems than it would solve. For theoretical and practical considerations it is preferable to assemble retroverted readings from the versions in the first apparatus, and to record in the second apparatus the Hebrew materials collated from Bible manuscripts that are not of the 'masoretic' period (see below, chapter 5).

12. As mentioned above, the transmission history of the text of the Hebrew Bible is particularly complex, as evinced by the variety of different types of sources in various languages. Therefore, the questions of method confronting editors of biblical books are rather different from those confronting an editor engaged in the collating of textual data from manuscripts in one language. The indiscriminate recording of every apparent textual divergence in a translation or in a biblical quotation in a Midrash manuscript would needlessly clutter a critical apparatus. Such variant readings must be carefully weighed and evaluated before deciding which to enter in the apparatus.

13. Apparatus III contains readings resulting from processes of scribal transmission (such as harmonization, inversion, conflation, etc.) and linguistic variants. In contrast, apparatuses I and II also contain variants of other types, such as readings deriving from possibly divergent textual traditions and synonymous readings. This basic difference puts the Bible manuscripts from the ninth century CE onward in a category of their own.⁸

International Organization for Septuagint and Cognate Studies (ed. C. Cox; Septuagint and Cognate Studies 23; Atlanta: Scholars Press, 1987) 405–424. For the importance of the evaluation of translation technique in the text-critical use of the Septuagint in general cf. Tov, *TCU*, 17–29.

7 Cf. Talmon, "Textual Criticism," 147–148.

8 See M. H. Goshen-Gottstein, "Hebrew Biblical Manuscripts: Their History and Their Place in the HUBP Edition," *Biblica* 48 (1967) 243–290. Cf. also Tov, *TCHB*, 37–39.

The first period of the oral tradition of the biblical texts ends before manuscript documentation begins.³ Therefore, any statement pertaining to this period is conjectural. The student of the text can venture only cautious speculations concerning this initial stage, based on its reflection in the manuscript transmission of the second period.

5. The apparatuses contain evidence stemming from the beginning of the second stage, the period of manuscript documentation that can be traced to the second or third century BCE, on the basis of the biblical manuscripts discovered in the Judean Desert.

6. The separation of sources into two main groups serves as the basic criterion for recording the material in the first two apparatuses: on the one hand, readings preserved in the ancient translations; on the other hand, variants collated from Hebrew witnesses. Study of the versions has shown that retroverted readings cannot have a claim to certainty, unless attested in a Hebrew source, for example, in a scroll from Qumran or Masada. Therefore, any retroverted reading does not have the same value as a Hebrew reading.

7. 'Material' variants in the different versions, first and foremost the Septuagint, outnumber those surviving in ancient Hebrew sources, and take pride of place in textual criticism. At the present state of the art, priority must be given to Apparatus I, the apparatus of the ancient versions, printed directly below the Hebrew text.

8. Details of the procedures followed in Apparatus I are given below in chapter 3. Linguistic analysis and the study of the translation techniques of the ancient versions, especially of the Septuagint, prove that the existence of Hebrew readings which differed from the masoretic text is not a matter of speculation and that many textual deviations seemingly due to a translator can be traced to a Hebrew *Vorlage*. In this regard, the text of each book of the Bible must be evaluated on its own merits. The transmission history of the text of the Pentateuch is not identical with that of the book of Samuel, nor is the text-history of the book of Jeremiah identical with that of the book of Isaiah, etc.⁴ The system adopted of weighing the possible existence of a 'real' variant reflected in an ancient version against a linguistic-exegetic interpretation of a difference between the MT and that translation, is intended to draw attention to the problems involved.⁵ Regarding the book of Ezekiel, the relative literalness of the Septuagint translation, which differs from the rather 'free' translation of the book of Isaiah, shows the translator to have been reasonably faithful to his Hebrew source. Therefore, due attention is given to the possibility that Greek renditions deviating from the MT may reflect a variant Hebrew source. Awareness of the translator's literalness affected the evaluation of the evidence of the versions and the inclusion of this evidence in the apparatus.⁶

3 Cf. S. Talmon, "Oral Tradition and Written Transmission, or the Heard and the Seen Word in Judaism of the Second Temple Period," *Jesus and the Oral Gospel Tradition* (ed. H. Wansbrough; JSNTSup 64; Sheffield: Sheffield Academic Press, 1991) 121–128.

4 Cf. Tov, *TCHB*, 196.

5 For a detailed discussion of 'real' and 'pseudo' variants reflected in LXX cf. Tov, *TCU*, chap. 5.

6 For the importance of the evaluation of translation technique and the specific evaluation of the degree of literalness in LXX-Ezekiel cf. G. Marquis, "Word Order as a Criterion for the Evaluation of Translation Technique in the LXX and the Evaluation of Word-Order Variants as Exemplified in LXX-Ezekiel," *Textus* 13 (1986) 59–84; idem, "Consistency of Lexical Equivalents as a Criterion for the Evaluation of Translation Technique as Exemplified in the LXX of Ezekiel," *VI Congress of the*

INTRODUCTION

I. THE HISTORY OF THE TEXT OF EZEKIEL AS REFLECTED IN THE APPARATUSES

1. The readings collated in the apparatuses of the edition were culled from a variety of sources which, taken together, reflect the transmission history of the biblical text. The method adopted constitutes a compromise between a meticulous system of subdivision that provides a separate apparatus for each source or group of sources, and an omnibus apparatus of variants in the ancient versions, biblical scrolls from the Judean Desert, medieval Hebrew manuscripts, and quotations from the Bible in rabbinic literature, all of these covering a period of almost two millennia. The division of the material collected into the essential minimum of four apparatuses enables the reader to comprehend the entire documentation.

2. The apparatuses direct attention to the documentation of the text at our disposal, and enable readers to draw their own conclusions concerning the variants recorded. The particular character of the biblical text and its various witnesses in Hebrew and in translations, militates against the presentation of the data in a relatively simple apparatus, as is customary in editions of classical works. No other text is witnessed to by such varied types of sources, each of which requires specific procedures for the presentation of their testimony in a critical apparatus. This edition attempts to overcome the special problems facing the scholar who seeks to view synoptically the diverse witnesses bearing upon the study of the transmission of the biblical text.

3. The material is presented in such a way that the reader can access the facts with ease. Scholars who do not accept the assumptions on which the arrangement of the material is based can view the existing apparatuses as a collection of raw materials. However, various types and groups of variants are presented in a manner that reflects the editors' conception of the history of the biblical text. The construction of apparatuses and the formulation of a theory are necessarily interdependent. The system of apparatuses reflects the conclusion, based on preceding studies, that the reconstruction of an *Urtext* is not the supreme goal of a critical edition of the Hebrew Bible.¹

4. The system of apparatuses centers on the Hebrew text. The theoretical foundation of the division into apparatuses can only be outlined here in the briefest possible way:²

- 1 For a discussion of the concept of *Urtext* cf. Talmon, "Textual Criticism," 144–142, 162–163; Tov, *TCHB*, 165–166, 170–172. A list of bibliographical abbreviations is given at the end of the Introduction. Bibliographical references in the Introduction refer mainly to studies of members of the HUBP team, whose outlook is closest to that of this edition.
- 2 For a more in-depth survey, cf. Talmon, "Textual Criticism," 142–148; Tov, *TCHB*, 187–197.

TABLE OF CONTENTS

Acknowledgements	vii
<i>Introduction</i>	
I. The History of the Text of Ezekiel as Reflected in the Apparatuses	xi
II. The Basic Text and the Masora	xv
III. Apparatus I: The Versions	xvii
IV. Apparatus II: The Judean Desert Scrolls and Biblical Quotations in Rabbinic Literature	xxviii
V. Apparatus III: Medieval Bible Manuscripts	xxxvi
VI. Apparatus IV: Orthography, Vowels, and Accents	xl
Bibliographical Abbreviations	xliv
Abbreviations	xlviii
<i>Appendix</i>	
Open and Closed Sections	xlix
The Book of Ezekiel	x